

Д.А. Жампеисов* , Д.А. Жампеисов

Әлихан Бөкейханов университеті, Қазақстан, Семей қ.

*e-mail: duman_d@mail.ru

ХАЛЫҚТЫҢ КӨШІ-ҚОНЫ ТҰРПАТТАМАСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазіргі заманғы халықаралық жағдай халықтың көші-қоны мәселелеріне бүкіл қоғамның назарын аударып отыр. Миллиондаған адамдардың қоныс аударуы мемлекеттік және қоғамдық деңгейде алаңдатушылық тудыруда. Осы үдерістердің мазмұның түсіндіретін теориялық ғылыми ізденістердің маңызы зор. Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының 2022–2026 жылдарға арналған жаңа тұжырымдамасын әзірлеуде ғылыми негіздерді ескеру міндетті шарт. Көші-қон тақырыбы бойынша зерттеулер бар болғанымен, оның тұрпаттамасы мен жіктелуіне қатысты еңбектер көп емес. Кез-келген тақырыпты зерттеу кезінде ұғымдар аппараты мен жіктеуін анықтап алмаса, онда әртүрлі түсініспеушіліктер, оның нәтижесінде қате шешімдер де қабылдануы мүмкін. Сондықтан, әрбір құбылыстың негізгі ұғымдарын, тұрпаттамасын, жіктеуін анықтаудың маңызы орасан зор. Ғылыми қауымдастық арасында халықтың көші-қоны тұрпаттамасы мен жіктеуінің бірнеше нұсқалары бар. Осы мақалада тақырыпқа қатысты жақын және алыс шетелдегі іргелі және заманауи ғылыми пікірлерге талдау жасалып, одан кейін әзірленген көші-қонның тұрпаттамасы ұсынылады. Оған қоса оның көші-қонды жіктеуден айырмашылығы көрсетіледі. Бұл көші-қон құбылысын жан-жақты түсінуге, оның белгілер арқылы жіктелуі, түрлерінің көп болуы бағытында ғылыми пікір алмасуға негізді үлес қосу бойынша жүйелі жұмыс.

Түйін сөздер: халықтың көші-қоны, халықтың көші-қоны тұрпаттамасы, халықтың көші-қоның жіктеуі, халықтың көші-қонының белгілері.

D.A. Zhampeisov*, D.A. Zhampeisov

Alikhan Bokeikhanov University, Kazakhstan, Semey

*e-mail: duman_d@mail.ru

Topical questions of population migration typology

The current international situation draws the attention of the whole society to the issues of population migration. The migration of millions of people causes concern both at the state and at the public level. Of great importance are theoretical scientific research that explains the content of these processes. A prerequisite for the development of a new concept of the migration policy of the Republic of Kazakhstan for 2022–2026 is the consideration of scientific foundations. Although there are studies on the topic of migration, there are not many works in the domestic literature regarding its typology and classification. If, when studying any topic, the conceptual apparatus and its classification are not determined, then there may be various misunderstandings, as a result of which erroneous decisions can be made. Therefore, the definition of the basic concepts, types, classifications of each phenomenon is of great importance. There are several options for the typology and classification of population migration among the scientific community. In this article, an analysis of fundamental and modern scientific opinions from near and far abroad on the topic is carried out, a typology of population migration is proposed. In addition, its difference from the classification of migration is indicated. This is a systematic work to make a reasonable contribution to a comprehensive understanding of the phenomenon of migration, its classification according to characteristics, the exchange of scientific opinions in the direction of the multiplicity of species.

Key words: population migration, typology of population migration, classification of population migration, signs of population migration.

Д.А. Жампеисов*, Д.А. Жампеисов

Университет Алихана Букейханова, Казахстан, г. Семей

*e-mail: duman_d@mail.ru

Актуальные вопросы типологии миграции населения

Современная международная ситуация привлекает внимание всего общества к вопросам миграции населения. Миграция миллионов людей вызывает беспокойство как на государственном, так и на общественном уровне. Большое значение имеют теоретические

научные изыскания, объясняющие содержание этих процессов. Обязательным условием при разработке новой концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы является учет научных основ. Хотя существуют исследования по теме миграции, не так много работ, касающихся ее типологии и классификации. Если при изучении любой темы не определить понятийный аппарат и ее классификацию, то могут быть различные недопонимания, в результате которых могут приниматься ошибочные решения. Поэтому большое значение имеет определение основных понятий, типов, классификаций каждого явления. Существует несколько вариантов типологии и классификации миграции населения среди научного сообщества. В данной статье проведен анализ фундаментальных и современных научных мнений из ближнего и дальнего зарубежья по теме, предложена типология миграции населения. Кроме того, указывается ее отличие от классификации миграции. Это системная работа по внесению обоснованного вклада в всестороннее понимание феномена миграции, его классификация по признакам, обмен научными мнениями в направлении множественности видов.

Ключевые слова: миграция населения, типология миграции населения, классификация миграции населения, признаки миграции населения.

Кіріспе

Соңғы уақытта көші-қон мәселесі қоғамдық дискурста жиі көтерілуде. Көші-қонның кемшіліктері мен теріс салдарлары, мемлекетке қауіпті жақтары жайлы пікірлер басым. Ал оның қоғамға артықшылықтары мен пайдасы, экономика мен мәдениеттің дамуына қосар үлесі туралы зерттеулер көп емес. Француз философы Рене Декарт: «Сөздерді дұрыс қолданыңыз, сонда сіз әлемді түсінбеушіліктің жартысынан құтқарасыз», – деп кеңес берген. Жалпы, кез-келген құбылыс туралы пікір білдірер алдында, оның ұғымын, түрлерін, себептерін анықтаған жөн. Осы ретте, көші-қон туралы зерттеулердің өсуін байқауға болады. Мысалы, Натан Леви, Ася Писаревская, Питер Шолтен мәліметтері бойынша Web of Science дерекқорында 1975–2018 жж. аралығында көші-қон тақырыбына байланысты 48 842 жарияланым 9052 түрлі ұйымдарға негізделген 1512 түрлі көздерде 185 елдегі түрлі авторлармен жарияланған (Леви 2020). Сонымен бірге, Стивен Вертовецтің пікірінше «ғалымдардың дәстүрлі рөлдерінің бірі қоғамдық саланы кәсіби көзқарастар және нақты деректермен жабдықтау екені әлдеқашан анық. Бір жағынан, соңғы 30 жыл ішінде көші-қон саласындағы журналдар мен мақалалар санының көбеюі таңқаларлық емес, өйткені бұл барлық ғылымдарға тән. Өкінішке орай, менің ойымша, академиялық көші-қон зерттеулерінің қоғамдық түсінікке әсер етуінің төмен деңгейі өзгерген жоқ» (Вертовец 2020).

Материалдар мен әдістер

Халықтың көші-қонының тұрпаттамасы мәселесінде де көптеген алуан түрлі пікірлер мен нұсқалар бар.

Көші-қонның жіктеуін В.И. Переведенцев, Л.Л. Рыбаковский, В.И. Староверов, В.Н. Чапек, Л.В. Корель, Н.Я. Ковальская, М.А. Шабанова, В.А. Ионцев, А.А. Саградов, С.В. Рязанцев, В.А. Каламанов, Т.Н. Юдина, И.В. Ивахнюк, А.Н. Аверин, В.Д. Самойлов, М.С. Блинова, О.Д. Воробьева, А.В. Топилин сияқты ғалымдардың еңбектерінде кездестіруге болады.

Оған қоса Рассел Кинг 1997-2011 жылдар аралығында Сассекс университетінің көші-қон саласындағы магистратураның негізгі курсы болған «Көші-қон теориясы және тұрпаттамасы» курсының әзірлеу, зерттеушілерге оқығаның атап өту керек (Кинг 2020).

Көптеген жіктеулердің болуын Т.Н. Юдинаның «көші-қон үдерістері орын ауыстырулардың әртүрлі түрлерінің алуан түрлілігімен ғана емес, олардың өз арасында айырмашылық жүргізудің қиындығымен де ерекшеленеді» (Юдина 2006: 88) пікірімен түсіндіруге болады.

Джеймс Ф. Холлифилд айтуынша «Көші-қон зерттеулерінің тағы бір ерекшелігі – бір пән тұрғысынан көші-қон мен ұтқырлықты түсінудің күрделілігі (мүмкін еместігі деуге де болады)» (Холлифилд 2020).

Осы мақалада тақырыпқа қатысты жақын және алыс шетелдік іргелі, өзекті ғылыми пікірлерге жүйелі талдау жасалып, одан кейін формальды логика, салыстыру мен синтез арқылы зерттеудің нәтижесі ретінде көші қон тұрпаттамасы ұсынылады.

Әдебиетке шолу

Ғылымда көші-қонның алғашқы анықтамасын берген атақты ағылшын ғалымы Э. Равенштейннің жіктеуіне жүгінетін болсақ, ол «жергілікті көшіп-қонушылар, қысқа қашықтыққа көшіп-қонушылар, ұзақ қашық-

тыққа көшіп-қонушылар және сатылы көшіп-қонушылар» (Равенштейн 1876: 173) деп бөлген.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Экономикалық және әлеуметтік сұрақтар жөніндегі Департаменті Демографиялық бөлімі ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді көшіп-қонушыларды бөліп қарастырады. Ұзақ мерзімді көшіп-қонушы деген кәдімгі өмір сүру елі болып табылмайтын елге 12 айдан кем емес мерзімге келетін тұлға, оның нәтижесінде бағытталу елі оның кәдімгі өмір сүретін жаңа елі болып табылады. Қысқа мерзімді көшіп-қонушы деген демалу, демалысты өткізу, достары немесе туыстарына бару, жұмыстары бойынша, емделу немесе діни қажылық ету үшін осы елге келу жағдайларын қоспағанда кәдімгі өмір сүру елі болып табылмайтын елге 3 айдан кем емес, бірақ 12 айдан аспайтын мерзімге келетін тұлға (Recommendations on Statistics of International Migration 1998).

Біріккен Ұлттар Ұйымының Көптілді демографиялық сөздіктің бірінші түрінің 1964 жылғы орыс тілді нұсқасында уақытша және тұрақты орын ауыстырулар арасындағы айырмашылық бұрынғы өмір сүру орнында жоқ болу ұзақтығы немесе жаңа орында болу ұзақтығы негізінде жүргізіледі (Multilingual Demographic Dictionary).

Белгілі ресейлік ғалым Т.Н. Юдина көші-қондарды жіктеу уақыт факторымен негізделген бес санат: тұрпат, түр, нысан, себеп, сатыға сүйенеді дейді (Юдина 2007: 87). Бұл жерде «саты» санатымен келіспеуге болады, өйткені көші-қон үдерісі орын ауыстыруға дейін, орын ауыстыру, орын ауыстырудан кейін деген сияқты үш сатыдан тұрып, нақты көші-қонға екінші сатысы ғана жататындығын айту керек. Оған қоса бес санаттың барлығы уақыт факторымен негізделме бермейді, мысалы, себептері мен кейбір типтері, түрлері, нысандары. Уақыт факторымен тек уақытша (қайтарымды) көші-қон ғана жіктеледі.

Белгілі ресейлік ғалым С. В. Рязанцев халықтың көші-қоны тұрпаттамасын сипаттау кезінде бес деңгейден құралатын санаттарды ұсынды: тұрпат-сынып-тәртіп-тұқымдас-түр. Негізі бұл санаттар биология ғылымында қабылданған сегіз таксономиялық санаттан тұратын көпсатылы жіктеуге ұқсайды: домен-патшалық-тұрпат(бөлім)-сынып-жасақ(тәртіп)-үйір-тұқымдас-түр.

Қазіргі заманғы санаттар бүкіл әлемде нақты анықталған және бір жүйеге келтірілген болып есептеледі. Мысал ретінде, Балдырлар,

саңырауқұлақтар мен өсімдіктерге арналған халықаралық кодекс номенклатурасы (International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants 2017) мен Зоологиялық номенклатураның халықаралық кодексін (Международный кодекс зоологической номенклатуры 2004) келтіруге болады. Жалпы, биология ғылымы жануарлардың 1,5 млн. түрін, өсімдіктердің 500 мың түрін анықтап, жіктеу жүргізе алды.

Сондықтан көші-қон ғылымының алдында да аталымдар, ұғымдар, тұрпаттама, жіктеулерді бірегейлендіру үлкен маңызды міндеті тұр.

Сонау 1975 жылы белгілі кеңестік ғалым В. И. Переведенцев ғылыми міндеттердің бірі ретінде «халықтың көші-қоның зерттеу саласындағы терминологияны бірегейлендіруге, стандарттауға жәрдемдесу» деп айтқан болатын. Оған қоса ол қолданылатын аталымдарға «дәлдік және бірмағыналылық» талаптарын қойды (Переведенцев 1975: 4). Тіпті халықаралық деңгейде де бірегейлендіру үдерістері қанағаттанарлық бір ортақ үлгіге келе алмай отыр. Сонау 1922 жылы Халықаралық еңбек конференциясы «эмигрант» ұғымының бірегей анықтамасын қабылдау қажеттілігін айтқанымен, 1953 және 1976 жылдары «халықаралық көшіп-қонушы» ұғымына берілген анықтамаларының көптеген кемшіліктері анықталып, 1998 жылы жаңадан бекітілді (Recommendations on Statistics of International Migration: 1998). Бірақ сонда да оның кемшіліктері бар.

С.В. Рязанцев халықтың көші-қонының өзіндік тұрпаттамасын әзірлеген. Әрі қарай осы тұрпаттаманы талдауы келтірілген.

Көші-қон тұрпаты деп шекараға қатынасы, жаңа тұрғылықты жерде өткізілген уақыты және көші-қонды реттеу процесіне мемлекеттің ықпалы сияқты бір ірі белгі негізінде көшіп-қонушылардың шығу тегі ұқсас ағындарын біріктіретін таксономиялық санатты және жалпы көші-қоннан ерекшеленетін көші-қон ағының түсінеді (Рязанцев 2007: 22). Бұл жерде көші-қонды реттеу үдерісіне мемлекеттің ықпалын тұрпатқа емес, нысанға жатқызу дұрыс болып табылады. Оның үстіне халықаралық (сыртқы) көші-қонды құрлық аралық және құрлық ішіндегі сыныпқа бөлу шекараны кесіп өту белгісіне қатысты аз болып табылады, соның ішінде тәжірибеде әрбір құрлықтың шекарасы мен ол көші-қон сыныбын анықтау қиын болып табылады. Мысалы, Еуропа мен Азия арасындағы көші-қон көлемін анықтау мүмкін емес және де оның арасындағы шекара шартты болып табылады, яғни тек географиялық

тұрғыдан. Тіпті кейбір мемлекеттер екі құрлықта да орналасқан (Қазақстан, Түркия, Ресей).

Жалпы, халықаралық көші-қонды географиялық белгі арқылы түрлерге бөлу идеясының тәжірибелік маңызы төмен, өйткені құрлық деген белгіге қоса, көкжиектің 4 бағыты арасындағы көші-қон (онтүстіктен солтүстікке көші-қон, шығыстан батысқа көші-қон және тағы да сол сияқты), 7 климаттық белдеу арасындағы көші-қон, Жердің екі жартышары арасындағы көші-қон және тағы да басқа белгілер бойынша жалғастыра беруге болады.

Көші-қонның тұрпаттамасында тұқымдас деңгейіне себебі бойынша көші-қонның жақын түрлерін біріктіретін түр үстінде тұратын таксономиялық санат енгізілген. Оған көшіп-кету, көшіп-келу, реэмиграция, транзиттік көші-қон жатқызылған. Бірақ олардың қатарында репатриация көрсетілмеген. Оған қоса осы көші-қондардың себептері алуан түрлі болуы мүмкін. Мысалы, экономикалық, саяси, діни, экологиялық және т.б. Сондықтан себептері бойынша біріктіру орынсыз. Себептері бойынша, мысалы, маусымдық және вахталық көші-қонды біріктіру мүмкін, өйткені олардың себебі ортақ – еңбек етіп табыс табу қажеттілігі.

Мемлекет ішіндегі (ішкі) көші-қонға аймақаралық және ішкі аймақтық көші-қондарды бөліп көрсету де аса маңызды емес, өйткені іс жүзінде оларды ажырату қиын. Мысалы, Қазақстанда облыс, аудан, ауыл округі де аймақ болып есептеледі. Сонда бір облыс ішінде орналасқан екі ауыл округі арасындағы көші-қон аймақаралық көші-қон болып есептеле отырып, бір үлкен аймақтың ішінде жүзеге асып жатады. Сонымен оны аймақаралық та, ішкі аймақтық көші-қонға да жатқызуға болады. Оған қоса көші-қон нақты елді мекендер арасында жүзеге асатының есте сақтау керек. Ауданаралық, облысаралық көші-қондар деген ұғымдарды тек абстрактілік мағынада түсіну керек және олар тек статистикалық маңызға ие. Сондықтан аймақаралық және ішкі аймақтық көші-қондарды тұрпаттамада бөліп көрсетудің қажеті жоқ.

Қысқа мерзімді көші-қонды жүйелі және жүйесіз деп бөлу де дәл емес. Халықаралық тәжірибеде жүйелі көші-қон деп заңды көші-қонды, жүйесіз көші-қон деп заңсыз көші-қонды атайды, яғни «жүйелілік» ұғымын уақыт белгісімен емес, заңдылық белгісімен байланыстырады.

Жүйелі көші-қонның ішінде тербелмелі және шекара маңындағы көші-қон деп бөліп көрсету де дәл емес, өйткені екіншісі біріншісінің құрамына кіреді. Оларды жүзеге асырудың

тетігі бір – ол жұмыс немесе оқу орнына барып келу, біріншісі екі елді мекен арасында жүреді, екіншісіде дәл солай, бірақ мемлекеттік шекараны кесіп өтумен ғана ерекшеленеді. Оған қоса вахталық көші-қонды жүйелі көші-қонның ішінде көрсету орынсыз, өйткені ол еңбек көші-қонының құрамында болып, көші-қонның дербес түрі болып табылмайды.

Жүйесіз көші-қонның құрамында көрсетілген маусымдық көші-қон да көші-қонның дербес түрі емес, еңбек немесе туристік көші-қонның құрамындағы түрше.

Себептері бойынша көші-қон ерікті, шарасыз және мәжбүрлі деген үш тұрпатқа бөлінген. Бұл жерде ерікті, шарасыз және мәжбүрлі көші-қонды тұрпат емес, нысанға жатқызу дұрыс болар еді, өйткені көші-қонның себептері экономикалық, саяси, діни, әскери, экологиялық және тағы да басқа болуы мүмкін. Осы себептерден туындаған көші-қон өзінің көрінісін ерікті, шарасыз және мәжбүрлі нысанда табады.

Тұрпаттаманың келесі деңгейі – заңдылық немесе легитимділік белгі бойынша көші-қонның легальды және легальды емес екі тұрпаты белгіленген. Біріншіден, «легитимділік» деген белгі дәл емес деп айтуға болады. Ол көбінесе мойындау мен қолдау көрсету мағынасын білдіреді. Екіншіден, көші-қонның мақсаты бойынша қандай да бір түрі заңға сәйкестігі бойынша заңды бұзғаны немесе бұзбағаны болып көрініс табады, яғни ол тұрпат емес нысан болуы тиіс. Оған қоса тұрпат болуы үшін оның ұқсас жеке түрлері болуы керек, өйткені кейбір жағынан ұқсас түрлер тұрпаттарға қалыптасады.

Мақсаты бойынша көші-қон экономикалық және әлеуметтік тұрпатқа бөлінген. Экономикалық тұрпатқа материалдық пайданы көздейтін көші-қон сыныптары жатқызылса, әлеуметтік тұрпатқа рухани және әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталған көші-қон сыныптары жатқызылған (Рязанцев 2007: 28). Бұл жерде көптеген көші-қондарды тек материалдық, рухани немесе әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандырумен ғана байланыстыру шектеулі көзқарас болатынын атап айту керек. Кейбір көші-қондар, мысалы, әскери немесе табиғи себептерден болғандары, адамдардың өмірі мен денсаулығын сақтап қалу мақсатында жүзеге асады. Бұлар жоғарыда көрсетілген экономикалық немесе әлеуметтік мақсаттағы тұрпаттармен қамтылмайды. Жалпы, мақсаттары бойынша көші-қонды тұрпаттарға жасанды бөлудің қажеттілігі жоқ, оларды тек нақты түр арқылы көрсеткен жөн.

Мемлекеттік реттеудің дәрежесіне байланысты көші-қон реттелетін және реттелмейтін деген тұрпаттарға бөлінген. Реттелетін көші-қон тұрпаты белсенді немесе тікелей реттелетін көші-қон және жанама реттелетін көші-қон сыныптарына бөлінген (Рязанцев 2007: 31). Бұл жерде «реттеу» деген сөзді пайдалану дәл емес болып табылады. «Реттеу деген бір нәрсенің дамуы мен қозғалысын тәртіпке, жүйеге келтіру мақсатында бағыт беру» (Ожегов 1998: 549). Мемлекет өзіне керекті бағыттарда тек ынталандыруы немесе ұйымдастыруы мүмкін. «Ынта – қозғаушы себеп, бір нәрсені жасауға мүдделілік» (Ожегов 1998: 627). Мемлекет адамдарға әртүрлі жәрдемақылар мен жеңілдіктер беру арқылы өзіне керекті бағыттарға орындарын ауыстыруға ынта береді. Осыған сәйкес «реттеу» сөзінің орнына «тікелей немесе жанама ынталандырылатын», не «ұйымдастырылған көші-қон» сөз тіркесін пайдаланған жөн, өйткені қандай да бір көші-қон болсын құқықтық тұрғыдан барлығы реттелген болып табылады.

С.В. Рязанцев кейде көші-қонды құрылымдық белгілер, яғни жасы, жынысы, этникалық тиістілігі, отбасы жағдайы, білімі, біліктілігі, орын ауыстыру уақыты, туған орны, азаматтығы және т.б. негізінде бөлінетінің атап өтеді (Рязанцев 2007: 32). Бұл жерде көші-қонның дербес түрі емес, көші-қон ағынының құрылымы, оның сипаттамасы екендігі туралы бірегей түсінік қалыптасуы қажет.

Л.Л. Рыбаковский әртүрлі авторлар берген халықтың көші-қонының көптеген жіктеулерін қарастыра отырып, жіктеу жүргізу үшін сәтті әрі толымды өзіндік негіздер мен таксондар ұсынған болатын (Рыбаковский 2019: 222). Сонымен қатар, ол жіктеуге қатысты бірқатар ескертпелер мен ұсыныстар бар.

Мақсаттық бағытталуы бойынша жіктеудегі көші-қондардың қатарында тербелмелі және эпизодтық мысалдары келтірілген. Оларды нағыз мақсаты барып қайтып отыру емес, қандай да бір басқа мақсаттар болып табылады (енбек ету, білім алу, іскерлік және т.б.).

Елді мекендердің мәртебесі бойынша көші-қондарды жіктеуде дербес негіз берудің қажеттілігі жоқ, өйткені олар ішкі көші-қонның құрамында көрсетіледі.

Оған қоса «аумақтық орын ауыстыруды ұйымдастыру деңгейі» немесе «заңдылықтың дәрежесі» деген негіздерде «деңгей», «дәреже» деген сөздерді қолдану дәл емес, өйткені олар қандай да бір шама, салыстыру мөлшерін

білдіреді. Ал ол негіздерде қандай да бір шама немесе мөлшер көрсету мүмкін емес.

Одан кейін «легальды», «легальды емес» деген нормативтік құқықтық актілерді қолданылмайтын шетелдік аталымдарды қолданбай, «заңды», «заңсыз» аталымдарын пайдаланған дұрыс.

Көші-қонның ерікті, шарасыз және мәжбүрлі нысандары жіктеуде орын ауыстырудың тәсіліне жатқызылған. Бұл жерде оларды ерікті білдіру бостандығы негізі бойынша жіктеу дұрыс болар еді, өйткені көші-қон субъектісінің көші-қон туралы шешімді қабылдауда оның бостандық еркі болғаны не болмағаны маңызды. «Тәсіл деген бір нәрсені жүзеге асырған кезде қолданылатын әрекет немесе әрекеттер жүйесі» (Ожегов 1998: 618). Ал «еріктілік», шарасыздық», «мәжбүрлілік» сөздері әрекетті білдірмейді, олар сол әрекетті тек сипаттайды.

Көшіп-қонушының жаңа орында болу уақытының ұзақтығы негізінде ұзақ мерзімді, орташа мерзімді, қысқа мерзімді көші-қондар көрсетілген. Бірақ орташа мерзімді көші-қон қай мерзімді қамтитыны көрсетілмеген. Оған қоса тұрақты (қайтарымсыз), уақытша (қайтарымды) көші-қон тұрпаты көрсетілмеген.

Жалпы, әртүрлі авторлардың халықтың көші-қоны жіктеулерін қарастыра отырып, оларды әзірлеуде бірқатар талаптардың сақталмайтынын байқауға болады. Бұл мәселеге айқындық енгізу қажет. Логика ғылымында кез-келген жіктеу бағынуы тиіс қатаң ережелер қалыптасқан. Жіктеу әзірлеу кезінде оларды сақтау өте маңызды.

Кез-келген ұғымның мазмұны мен көлемі болады. Ұғымның мазмұны деп осы ұғымда көрініс тапқан бірэлементті класс немесе біртектес заттардың класының елеулі белгілерінің жиынтығы аталады. Ұғымның көлемі деп онда жинақталатын заттардың класы аталады. Егер ұғымның анықтамасы оның мазмұның ашатын болса, онда ұғымды бөлу көмегімен оның көлемі ашылады. Ұғымның көлемі бөлінетін белгі бөлудің негізі деп аталады. Ұғымның көлемін бөлудің мақсаты, тәжірибелік міндеттерге байланысты әртүрлі негіздер бойынша бөлуге болады. Бірақ әрбір бөлу кезінде оның қандай да бір деңгейінде тек бір негіз алынуы тиіс. Бөлу дұрыс болу үшін келесі ережелерді сақтау керек: 1) бөлудің сәйкестігі, яғни бөлінетін ұғымның көлемі бөлу мүшелерінің көлемдерінің сомасына тең болуы тиіс. Бұл ережені бұзу екі түрлі қатеге әкелуі мүмкін: а) толық емес бөлу; б) артық мүшелермен бөлу. 2) Бөлу тек бір негіз бойынша жүргізілуі тиіс. 3) Бөлудің мүшелері

бір бірін жою керек, яғни жалпы элементтері болмауы керек, көлемдері қиылыспайтын қатар бағынатын ұғымдар болуы керек, 4) бөлу үздіксіз болуы тиіс, яғни бөлуде кенет өзгерту жасауға болмайды. Жіктеу ұғымды бөлудің бір түрі болып табылады, біртіндеп бөлудің түрін білдіреді және әрбір мүшесі (түрі) түрше және т.б. бөлінетін ашық жүйені құрайды. Кәдімгі бөлуден жіктеу тұрақты сипатымен ерекшеленеді (Гетманова 1995: 46).

Оған қоса, көптеген зерттеулерде тұрпаттама мен жіктеу ұғымдары оңды-солды қолдана беріледі. Тіпті синоним ретінде де қолданылады. Бұл мәселеге де айқындық енгізу қажет. Бірақ алдыменен тұрпаттама не жіктеудің қоршаған объективті ортаны танудағы маңыздылығы жайлы айту қажет. Сонда осы мәселенің теориялық тұрғыдан анықтаудың қажеттілігі түсінікті болады.

Білімнің қай саласын алмасақта біз онда объектілерді немесе олардың тұрпаттарын ұсынудың және барлық материалды тиісті бөлшектеудің негізгі нысаны ретіндегі тұрпаттамамен кездесеміз. Білімнің кез-келген саласы зерттелетін объектілерді ретке келтірусіз, оларды қандай да бір белгілермен сұрыптаусыз іс тындыра алмайды. Тұрпаттама кез-келген зерттеудің тұрпаттамасыз материалды бағдарлау және жұмысты дұрыс жоспарлау өте қиын болатын оның бастапқы сатысының да, істелінгеннің қорытындысы жасалатын кезде зерттеудің аяқталуының да қажетті кезеңі болып табылады (Маликов 1998: 5).

Ғылым деген ұқсастықты табу, ал жіктеу деген араларында ұқсастығы ашылған заттарды ойда немесе бірге орналастыру. Сондықтан жіктеудің қасиеті ғылымның қасиетімен және жалпы ой қорытындысымен тең мағыналы (Джевонс 1881: 628).

Кейбір авторлар негізінен сипаттау мінезі бар бірқатар ғылымдарда байқалатын құбылыстардың тұрпаттамасын жасау зерттеудің тіпті басты мақсаттарының бірін білдіреді, өйткені тұрпаттама кейбір шамада «зерттеудің теориялық әдістердің жоқтығының орнын толтырады» (Мостепаненко 1972: 118).

Ғылымды әрі қарай дамытуға негіз салған осындай тұрпаттамалардың жарқын мысалы ретінде Менделеевтің кестесі мен Карл Линнейдің жануарлар мен өсімдіктердің жүйесін келтіруге болады.

Тұрпаттама мәні, мазмұны жайлы, оның жіктеумен айырмашылығы жайлы ғылымда

ортақ пікір қалыптаспаған. Ол туралы А.Ю.Москвитин пікірін келтіруге болады: «Бірақ, бүгінгі күнде тәжірибелік, әдістемелік және әдіснамалық сипаттағы тиісті еңбектердің көптігіне қарамастан, осы пәндердің ешқайсысы пәнаралық келісілгендікті айтпағанда «ішкі қолдану үшін» тұрпаттаманың жалпыға маңызды ұғымға ие емес» (Москвитин 1998: 5).

Осыған ұқсас пікірді Г. Г. Татарова да айтуда: «Тұрпаттандыру рәсімі қолданылатын эмпирикалық зерттеулердің үлкен саны бар және әдебиетте оны өткізудің проблемалары жеткілікті деңгейде талқылануда. Бірақ осы проблемалар бойынша жинақталған білімдер теория тұрғысынан жүйелендірілмеген» (Татарова 1998: 7).

Сонымен бірге, тұрпаттама мен жіктеумен айырмашылығы жайлы ортақ пікір қалыптаспағанымен, келесі пікірлер негізді болып табылады.

А.В. Маликовтың пікірінше «жіктеуді формальды немесе сипаттау жіктемесімен, ал тұрпаттаманы мазмұнды немесе мағыналы жіктеумен ұқсастыру қажет. Формальды жіктеулер ғылыми зерттеуде мазмұнды жіктеудің қажетті алғышарты ретінде қызмет етеді; мазмұнды жіктеулер назарды жіктелетін заттардың топтары арасындағы ішкі, заңдылыққа сай байланыстарына аударады (Маликов 1998: 6).

С. С. Розованың пікірі бойынша «Формальды жіктеулер жіктеулік бірліктерді бөлуге бағытталған, мазмұнды жіктеу – осы бірліктерді жалпыға байланыстыратын заңдарды ашу» (Розова 1986: 50).

Ю. С. Синенко былай дейді: «Тұрпаттама мен жіктеу ғылыми білімді жүйелендірудің әртүрлі әдістері болып табылады. Тұрпаттама мен жіктеу ұғым мазмұнын бөлудің ұқсас тәсілдері негіздерінде құрылады. Негізгі айырмашылық осы бөлудің негіздерінде (белгілерінде) көрініс табады. Жіктеудің белгілері ретінде жекелеген түр белгісі немесе объектінің мәнін ашпайтын олардың жиынтығы пайдаланылады. Тұрпаттаманың белгілері ретінде құбылыстың сыртқы тұсын көрсететін түр белгілері емес, оның мәнін ашып көрсететін тұқымдас белгілер болып табылады. Тұрпаттама деген тұрпаттандырылатын объектінің мәнін көрсететін негіздері бар білімді көлемді жүйелендіру. Жіктеу объекті мәнінің жекелеген тұсын көрсететін немесе сыртқы белгілерін сипаттайтын белгілерден құралады» (Синенко 2007: 8).

Талқылау және нәтижелер

Сонымен, тұрпаттамада ұғымның, құбылыстың, объектінің мәнін ашатын елеулі белгілер, ал жіктеуде сыртқы белгілерін көрсетіледі.

Тұрпат тұрпаттамада зерттелетін шынайылықты бөлудің бірлігі болып табылады (Большая советская энциклопедия <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/110/653.htm>).

Халықтың көші-қонының басқа аумақтық қозғалыстардан ажырататын негізгі белгілері – ол әртүрлі елді мекендер арасында жүзеге асуы және қандай да бір тіркелуінің болуы.

Осыған сәйкес халықтың көші-қонының келесі тұрпаттамасын ұсынуға болады.

Біріншіден, халықтың көші-қоны шекараларды (мемлекеттік немесе әкімшілік-аумақтық) кесіп өту белгісі бойынша халықаралық (сыртқы) және мемлекет ішіндегі (ішкі) тұрпаттарына бөлінеді.

Халықаралық (сыртқы) көші-қон мемлекеттік шекараны кесіп өтумен жүзеге асады және көшіп кету, көшіп келу, қайтадан көшіп кету, транзиттік көші-қон, репатриация түрлеріне бөлінеді.

Мемлекет ішіндегі (ішкі) көші-қон мемлекеттік шекараны кесіп өтусіз ел аумағында жүзеге асады және ауыларалық, қалааралық, ауыл мен қала арасындағы көші-қон түрлеріне бөлінеді.

Екіншіден, халықтың көші-қоны орын ауыстырудың тіркелуі белгісі бойынша тікелей есепке алынатын көші-қон және жанама есепке алынатын көші-қон тұрпаттарына бөлінеді. Тікелей есепке алынатын көші-қон деп жеке тұлғалардың тұрғылықты жерін ауыстырумен байланысты есепке алынатын қоныс аудару аталады. Әдетте ол мемлекеттік статистикада келу, кету, көші-қон айырмасы ретінде көрініс табады. Жанама есепке алынатын көші-қон деп жеке тұлғалардың тұрғылықты жері ауыспайтын есепке алынатын орын ауыстыруы аталады. Әдетте ол еңбек ету, білім алу, туристік мақсаттарда жүзеге асқан орын ауыстыруларда көрініс табады.

Енді халықтың көші-қонының сыртқы, қосымша белгілеріне негізделген жіктеуге көшетін болсақ, онда келесі жіктеуді ұсынуға болады.

Жалпы, халықтың көші-қонының жіктеуінде түр, түрше, түр бөлігі, нысан санаттарын қолдану жеткілікті екендігін айтуға болады. Бұл жерде түр түршеге, ал түрше түр бөлігіне бөлінетіні туралы айтып кету керек. Нысан деген түр, түрше, түр бөлігінің сыртқы көрінісі.

Біріншіден, халықтың көші-қоны жету орнында болудың ұзақтығы белгісі бойынша тұрақты (қайтарымыз) және уақытша (қайтарымыз) түрлеріне бөлінеді. Тұрақты (қайтарымыз) көші-қон адамдардың тұрғылықты жерін ауыстырумен аяқталады. Уақытша (қайтарымыз) көші-қон ұзақ мерзімді (бір жылдан астам) және қысқа мерзімді (бір жылға дейін) түршелеріне бөлінеді. Қысқа мерзімді көші-қон тербелмелі және эпизодтық көші-қон түр бөліктеріне бөлінеді. Тербелмелі көші-қон нақты екі елді мекен арасында күнделікті немесе апта сайынғы орын ауыстыруды білдіреді. Эпизодтық көші-қон әртүрлі елді мекендер арасында тұрақсыз маршруттарда жүзеге асады және жүйесіз сипатқа ие.

Екіншіден, халықтың көші-қоны мақсаттары бойынша көптеген түрлерге бөлінеді, бірақ негізгілері – ол еңбек, оқу, туристік, кәсіпкерлік, отбасылық түрлері. Мысалы, Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика Комитетінің жыл сайынғы Демографиялық статистика бюллетеніндегі «Мақсаты бойынша халықтың көші-қоны» бөлімінде тек еңбек көші-қоны мен оқу көші-қоны бөлек көрсетіліп, қалғандары «басқа мақсаттар» (Миграция населения <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/5>) деп көрсетілген.

Үшіншіден, халықтың көші-қоны ерікті білдіру бостандығы белгісіне байланысты ерікті, шарасыз және мәжбүрлі нысандарына бөлінеді.

Егер көші-қон жеке тұлғалардың ішкі қалауына негізделген дербес шешіміне сәйкес және сыртқы әсер етусіз жүзеге асатын болса, осындай орын ауыстыру ерікті нысанда көрініс табады.

Сыртқы факторлардың әсерінен жүзеге асқан орын ауыстыру шарасыз көші-қон нысанында көрініс табады. Мысалы, саяси, экологиялық, әскери және т.б. факторлар әсерінен адамдардың өмірі мен денсаулығын қорғау, күнкөріс қаражатын табу мақсатында орын ауыстыруы.

Жеке тұлғаның ішкі қалауы, мүдделері мен мақсаттарына қайшы болып табылатын және оның дербес шешім қабылдау мүмкіндігі болмайтын орын ауыстыру мәжбүрлі көші-қон нысанында жүзеге асады. Мысал ретінде әкімшілік шығарып жіберу немесе депортацияны келтіруге болады.

Төртіншіден, халықтың көші-қоны заңдылықты сақтау белгісіне байланысты заңды және заңсыз нысандарына бөлінеді. Халықтың көші-қонында заңдылықты сақтау қандай да бір аумаққа келу, аумақтан кету немесе аумақта

болу кезеңінде жеке тұлғалардың заңнама нормаларын сақтау бойынша іс-әрекеттерінен көрініс табады. Осыған сәйкес олардың іс-әрекеттері заңға сәйкес немесе заңға қайшы болғандықтан көші-қон заңды не заңсыз нысанда болуы мүмкін.

Бесіншіден, көші-қонды ұйымдастыру субъектісі белгісіне байланысты мемлекетпен ұйымдастырылған және жеке меншік ұйымдармен ұйымдастырылған нысандарына бөлінеді. Көші-қондар көбінесе мемлекетпен немесе заңды тұлғалармен ұйымдастырылады. Ол халық аз қоныстанған, мамандар жетіспейтін өңірлерге, жұмыс берушілердің өндіріс орындары орналасқан жерлерге немесе экологиялық қолайсыз аймақтардан халық денсаулығына қатер төндірмейтін аймақтарға бағытталуы мүмкін.

Алтыншыдан, көші-қонның ұйымдастырылу деңгейі бойынша ұйымдастырылған және ұйымдастырылмаған (аяқасты, дербес) нысандарына бөлінеді. Ұйымдастырылған көші-қон нысаны мемлекет пен жеке меншік ұйымдардың әрекеттерінен байқалатын болса, ұйымдастырылмаған көші-қон жеке тұлғалар мен отбасыларының дербес әрекеттерінен байқалады.

Жетіншіден, көші-қонның сандық қамту белгісі бойынша жаппай, ұжымдық (топтық) және бірлі-жарым нысандарына бөлінеді. Көптеген әдебиетте көші-қонның осы аталымдарын қолданылғанымен, олардың анықтамалары берілмейді. Белгіленген уақытта белгілі бір аумақта қандай да бір әлеуметтік топтың немесе халықтың елеулі бөлігінің орын ауыстыруы жаппай көші-қон деп саналады. Бұл жерде «жаппай» деп кәдімгі жағдайда тіркелген көші-қон деңгейінен басым түрде асып түсетін белгіні атауға болады. Ұжымдық (топтық) көші-қонға қандай да бір субъектілердің ұйымдастыруымен жүзеге асатын немесе ортақ мүддемен дербес бірлесетін белгілі бір топтардың орын ауыстыруы. Көші-қонның бірлі-жарым нысаны деп жеке адамның немесе оның отбасының орын ауыстыруы түсініледі.

Қорытынды

Жалпы, көші-қонның қай түрі болмасын адамдардың орын ауыстыруы қандай да бір қажеттіліктен туындайды. Бұл жерде көші-қон

мақсат емес, қойылған мақсатқа жетудің құралы болып табылады. Ол қажеттілікті тұрып жатқан жерінде қанағаттандыруға мүмкіндік болмағандықтан, орын ауыстыру туралы шешім қабылдануы мүмкін.

Сонымен, халықтың көші-қонының келесі жіктеуі ұсынылды.

Жалпы, халықтың көші-қонының жіктеуінде түр, түрше, түр бөлігі, нысан санаттарын қолдану жеткілікті екендігін айтуға болады. Бұл жерде түр түршеге, ал түрше түр бөлігіне бөлінетіні туралы айтып кету керек. Нысан деген түр, түрше, түр бөлігінің сыртқы көрінісі.

Халықтың көші-қоны жету орнында болудың ұзақтығы белгісі бойынша тұрақты (қайтарымсыз) және уақытша (қайтарымды) түрлеріне бөлінеді. Тұрақты (қайтарымсыз) көші-қон адамдардың тұрғылықты жерін ауыстырумен аяқталады. Уақытша (қайтарымды) көші-қон ұзақ мерзімді (бір жылдан астам) және қысқа мерзімді (бір жылға дейін) түршелеріне бөлінеді. Қысқа мерзімді көші-қон тербелмелі және эпизодтық көші-қон түр бөліктеріне бөлінеді.

Халықтың көші-қоны мақсаттары бойынша көптеген түрлерге бөлінеді, бірақ негізгілері – ол еңбек, оқу, туристік, кәсіпкерлік, отбасылық түрлері.

Халықтың көші-қоны ерікті білдіру бостандығы белгісіне байланысты ерікті, шарасыз және мәжбүрлі нысандарына бөлінеді.

Халықтың көші-қоны заңдылықты сақтау белгісіне байланысты заңды және заңсыз нысандарына бөлінеді. Халықтың көші-қонында заңдылықты сақтау қандай да бір аумаққа келу, аумақтан кету немесе аумақта болу кезеңінде жеке тұлғалардың заңнама нормаларын сақтау бойынша іс әрекеттерінен көрініс табады. Осыған сәйкес олардың іс әрекеттері заңға сәйкес немесе заңға қайшы болғандықтан көші-қон заңды не заңсыз нысанда болуы мүмкін.

Көші-қонды ұйымдастыру субъектісі белгісіне байланысты мемлекетпен ұйымдастырылған және жеке меншік ұйымдармен ұйымдастырылған нысандарына бөлінеді.

Көші-қонның ұйымдастырылу деңгейі бойынша ұйымдастырылған және ұйымдастырылмаған (аяқасты, дербес) нысандарына бөлінеді.

Көші-қонның сандық қамту белгісі бойынша жаппай, ұжымдық (топтық) және бірлі жарым нысандарына бөлінеді.

Әдебиеттер

- Большая советская энциклопедия. <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/110/653.htm>
- Гетманова А.Д. Учебник по логике. – М.: Издательство «Владос», 1995. – С. 46-48.
- Джевоис С. Основы науки. – СПб., 1881. – С. 628.
- International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants on 29 July 2017. <https://www.iapt-taxon.org/nomen/main.php>
- James F. Hollifield «Is migration a unique field of study in social sciences? A response to Levy, Pisarevskaya, and Scholten». // Comparative Migration Studies. Volume 8, Article number: 34 (2020) DOI <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00192-3>
- Multilingual Demographic Dictionary. <http://www.demopaedia.org/tools/>
- Маликов А.В. Проблемы типологии государства: дис... канд.юрид.наук. – М., 1998.
- Международный кодекс зоологической номенклатуры. – М., 2004. <https://web.archive.org/web/20190805202652/> https://www.iczn.org/assets/d5f35966d3/Code_Russian-Edition-2004_0.pdf
- Миграция населения: учебное пособие для вузов / Л. Л. Рыбаковский. – М.: Издательство Юрайт, 2019. – С. 222-223
- Миграция населения Республики Казахстан. <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/5>
- Мостепаненко М.В. Философия и методы научного познания. – Л., 1972. – С. 118
- Москвитин А.Ю. Основные принципы общей теории типологии и их применение к анализу типологических проблем в социальном познании: дис... канд.филос.наук. – Владивосток, 1998 – С. 5.
- Nathan Levy, Asya Pisarevskaya & Peter Scholten «Between fragmentation and institutionalisation: the rise of migration studies as a research field». //Comparative Migration Studies. Volume 8, Article number: 24 (2020) DOI <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00180-7>
- Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1998.
- Переведенцев В. И. Методы изучения миграции населения. – М.: Наука, 1975. – С. 4
- Ravenstein E. The Birthplace of the People and the Laws of Migration // The Geographical Magazine. – 1876. – № 3. – P. 173–233; The Laws of Migration // Journal of the Royal Statistical Society. Vol. 48, No. 2 (Jun., 1885), P. 167–235; The Laws of Migration: Second Paper // Journal of the Royal Statistical Society. – 1889. – № 52. – P. 241–305.
- Recommendations on Statistics of International Migration, Revision 1. 2nd version. 1998 <https://unstats.un.org/unsd/iiss/Recommendations-on-Statistics-of-International-Migration-Revision-1.ashx>
- Recommendations on Statistics of International Migration, Revision 1. 2nd version. 1998 <https://unstats.un.org/unsd/iiss/Recommendations-on-Statistics-of-International-Migration-Revision-1.ashx>
- Russell King «On migration, geography, and epistemic communities». //Comparative Migration Studies. Volume 8, Article number: 35 (2020) DOI <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00193-2>
- Розова С.С. Классификационная проблема в современной науке. – Новосибирск, 1986. – С. 50
- Рязанцев С. В. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование. – М., 2007.
- Синенко Ю.С. Типология государства: сравнительно-правовой анализ: дис... канд. юрид. наук. – М., 2007. – С. 8.
- Steven Vertovec «Two cheers for Migration Studies». //Comparative Migration Studies. Volume 8, Article number: 38 (2020) DOI <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00195-0>
- Татарова Г.Г. Типологический анализ в социологии: дис... докт. социол. наук. – М., 1998. – С. 7.
- Юдина Т. Н. Социология миграции. – М.: Академический проект, 2006. с. 88
- Юдина Т.Н. Миграция: словарь основных терминов: Учебное пособие. – М.: Издательство РГСУ, 2007. – С. 87.

References

- Bol'shaya sovetskaya enciklopediya [Great Soviet Encyclopedia]. <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/110/653.htm>
- Dzhevons S. (1881) Osnovy nauki. [Fundamentals of Science] Spb. S. 628.
- Getmanova A.D. (1995) Uchebnik po logike. [Logic textbook] Izdatel'stvo «Vlados». Moskva, g. s.46-48
- International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants on 29 July 2017. <https://www.iapt-taxon.org/nomen/main.php>
- James F. Hollifield «Is migration a unique field of study in social sciences? A response to Levy, Pisarevskaya, and Scholten». // Comparative Migration Studies. Volume 8, Article number: 34 (2020) DOI <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00192-3>
- Malikov A.V. (1998) Problemy tipologii gosudarstva [Problems of typology of the state]: dis... kand.yurid.nayk. Moskva Mezhdunarodnyj kodeks zoologicheskoy nomenklatury. [International Code of Zoological Nomenclature] Moskva, 2004. <https://web.archive.org/web/20190805202652/> https://www.iczn.org/assets/d5f35966d3/Code_Russian-Edition-2004_0.pdf
- Migraciya naseleniya: uchebnoe posobie dlya vuzov [Population migration: textbook for universities] / L. L. Rybakovskij. (2019) – Moskva : Izdatel'stvo YUrajt. – s.222 223
- Migraciya naseleniya Respubliki Kazahstan [Migration of the population of the Republic of Kazakhstan]. <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/5>
- Mostepanenko M.V. (1972) Filosofiya i metody nauchnogo poznaniya. [Philosophy and methods of scientific knowledge] L. S. 118
- Moskvitin A.YU. (1998) Osnovnye principy obshchej teorii tipologii i ih primenenie k analizu tipologicheskikh problem v social'nom poznanii [Basic principles of the general theory of typology and their application to the analysis of typological problems in social cognition]: dis... kand.filos.nayk. Vladivostok, s.5
- Multilingual Demographic Dictionary. <http://www.demopaedia.org/tools/>

Nathan Levy, Asya Pisarevskaya & Peter Scholten «Between fragmentation and institutionalisation: the rise of migration studies as a research field». //Comparative Migration Studies. Volume 8, Article number: 24 (2020) DOI <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00180-7>

Ozhegov S.I. (1998) Slovar' russkogo yazyka. [Russian Dictionary] Moskva, Nauka

Perevedencev V. I. (1975) Metody izucheniya migracii naseleniya. [Methods for studying population migration] – M.: Nauka. S. 4

Ravenstein E. The Birthplace of the People and the Laws of Migration // The Geographical Magazine. – 1876. – № 3. – P. 173–233; The Laws of Migration // Journal of the Royal Statistical Society. Vol. 48, No. 2 (Jun., 1885), P. 167–235; The Laws of Migration: Second Paper // Journal of the Royal Statistical Society. – 1889. – № 52. – P.241–305.

Recommendations on Statistics of International Migration, Revision 1. 2nd version. 1998 <https://unstats.un.org/unsd/iiss/Recommendations-on-Statistics-of-International-Migration-Revision-1.ashx>

Recommendations on Statistics of International Migration, Revision 1. 2nd version. 1998 <https://unstats.un.org/unsd/iiss/Recommendations-on-Statistics-of-International-Migration-Revision-1.ashx>

Ryazancev S. V. (2007) Trudovaya migraciya v stranah SNG i Baltii: tendencii, posledstviya, regulirovanie. [Labor migration in the CIS and Baltic countries: trends, consequences, regulation]– M., 2007

Rozova S.S. (1986) Klassifikacionnaya problema v sovremennoj nauke [Classification problem in modern science], Novosibirsk, S. 50

Russell King «On migration, geography, and epistemic communities». //Comparative Migration Studies. Volume 8, Article number: 35 (2020) DOI <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00193-2>

Sinenko YU.S. (2007) Tipologiya gosudarstva: sravnitel'no-pravovoj analiz [Typology of the state: comparative legal analysis]: dis... kand.yurid.nayk. Moskva, s.8

Steven Vertovec «Two cheers for Migration Studies». //Comparative Migration Studies. Volume 8, Article number: 38 (2020) DOI <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00195-0>

Tatarova G.G. (1998) Tipologicheskij analiz v sociologii [Typological analysis in sociology]: dis... dokt.sociol.nayk. Moskva, s.7

Yudina T. N. (2006) Sociologiya migracii [Sociology of migration] – M.: Akademicheskij proekt. s. 88

Yudina T.N. (2007) Migraciya: slovar' osnovnyh terminov. Uchebnoe posobie. [Migration: a dictionary of basic terms. Tutorial] Moskva, Izdatel'stvo RGSU, s.87